

ЛИЛЈАНА МАКАРИЈОСКА, *Лексиката од областа на историјата на медицината*, Посебни изданија кн. 70, Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«, Скопје 2011., 426 стр.

U novije vrijeme među filozofima osjetno je poraslo zanimanje za srednjovjekovnu medicinsku terminologiju, kako u hrvatskoj filologiji,¹ tako i u makedonskoj, za što je najbolji primjer cjelovita monografija Liljane Makariojske posvećena upravo toj tematici. Knjiga *Лексиката од областа на историјата на медицината* rezultat je autoričina višegodišnjega proučavanja makedonske srednjovjekovne medicinske terminologije.

Kao građa za analizu bogatoga leksičkog fonda poslužili su joj crkvenoslavenski izvori obuhvaćeni projektom *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* (evanđelja, apostoli, psaltiri, parimejnici, triodi, mineji, prolozi, parenezi, damaskini), ali i drugi tekstovi, kao npr.: *Hodoški zbornik* iz 1396. godine (najstariji izvor za medicinsku terminologiju); *Hilandarski medicinski kodeks* br. 517 iz sredine 16. stoljeća; srednjovjekovni zapisi, gramote i erminiji (zografski priručnici s ikonografskim opisima izgleda svetaca); mlađi rukopisni zbornici pisani makedonskim narodnim govorom iz 17. i 18. stoljeća; te makedonske ljekaruše koje su nastajale sve do 19. stoljeća. Za usporedbu autorica se katkada služi i tekstovima dviju hrvatskih *Karlobaških ljekaruša* iz 1603. i 1707. godine,² navodeći pri tome i leksičke potvrde iz drugih rječnika crkvenoslavenskoga jezika (makedonskih, bugarskih, hrvatskih, čeških i ruskih; Miklošičeva staroslavensko-grčko-latinskoga, Argirovskijeva grčkocrkvenoslavenskoga).

¹ DÜRRIGL, M. A.; S. FATOVIĆ-FERENČIĆ. 1995. Odabrani zapisi protiv bolesti u hrvatskim glagoljskim rukopisima, *Liječnički Vjesnik* 117, 152–155; FATOVIĆ-FERENČIĆ, S.; M. A. DÜRRIGL. 1997. Za zubi pomoć – odontološki tekstovi u hrvatskoglagoljskim rukopisima. *Acta Stomatologica Croatica* 31, 229–236; DÜRRIGL, M. A.; S. FATOVIĆ-FERENČIĆ. 1999. "Marginalia miscellanea medica" in Croatian Glagolitic monuments – a model for interdisciplinary investigations. *Viator* 30, 383–396; FATOVIĆ-FERENČIĆ, S.; M. A. DÜRRIGL. 2004. Hrvatski glagoljski medicinski tekstovi s područja Vinodola. *Vinodolski zbornik* 9. Rijeka – Crikvenica – Novi Vinodolski – Bribir: 251–256; *Knjige od likarije, faksimil i obrada dviju ljekaruša pisanih hrvatskom ćirilicom. Rasprave i građa za povijest znanosti, knjiga 10.* Pećina M.; Fatović-Ferenčić S. (ur.). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2010.

² Faksimil i obrada. *Rasprave i građa za povijest znanosti, knjiga 9.* Pećina M.; Fatović-Ferenčić S. (ur.). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2009.

Srednjovjekovni su tekstovi, kako ističe autorica, značajni izvori jezičnih, povijesnih, teoloških, etnoloških, etnografskih, mitoloških i drugih podataka koji nude brojne spoznaje o materijalnoj i duhovnoj kulturi, pa tako i o srednjovjekovnoj medicini. Kao tekstovi religioznoga karaktera ukazuju na religijska i tradicionalna narodna poimanja bolesti i načina njihova liječenja. To su svojevrsne sinteze medicinskoga iskustva i značajan izvor za etnologiju, etnomedicinu, lingvistiku itd. Prema autoričnim riječima, posebice su međusobno povezane povijest medicine i povijest religije jer imaju zajednički cilj: borbu protiv zla.

U nastojanjima oko imenovanja bolesti, sredstava i načinu njihova liječenja, što je neizostavno povezano s mnogim narodnim vjerovanjima, u tekstovima je potvrđeno bogato nazivlje koje ukazuje na evoluciju narodne medicine. Leksik iz područja povijesti medicine, navodi autorica, pruža mogućnost za proučavanje različitih aspekata, npr.: nazivlja za dijelove ljudskoga tijela, organa i njihove funkcije; imenovanja bolesti te načina i sredstava njihova liječenja; unutrašnje diferenciranosti u makedonskim srednjovjekovnim tekstovima (s obzirom na različite žanrove, područja i razdoblja), kao i vanjskih utjecaja, tj. tuđica u leksičkoj građi.

U uvodnom poglavlju *За анатомската лексика* (17–93) autorica nas informira o srednjovjekovnim poimanjima koja se odnose na ljudsko tijelo polazeći od opisa Jovana Egzarha u *Slovu za šesti dan* (*Шестоднев: Словото за шестият ден*), tekstu koji se smatra prvom antropologijom u slavenskoj srednjovjekovnoj književnosti (17). Usporedba suvremenoga makedonskog jezika s dijalektima omogućava joj donošenje zaključaka o tome koji su elementi ograničeni na neko uže, a koji su zajednički za cijelo makedonsko područje.

Knjiga *Лексиката од областа на историјата на медицината* rodijeljena je na dvije cjeline: *За анатомската лексика* (17–93) i *Кон лексиката од областа на историјата на медицината* (95–363).

Anatomski je leksik dio osnovnoga leksičkoga fonda, čiji je najveći dio orćeslavenskoga i praslavenskoga porijekla, kao npr.: глава, тема, мозгъ, брада, оуста, зъбъ, око, зѣница, оубо, шина, гръло, грътанъ, гръбъ, ребро, срѣдъце, урѣво, слѣзена, ногътъ, радио, лакътъ, глезънь, патта, кожа, костъ, крѣвь itd. Manji dio toga nazivlja u makedonskome crkvenoslavenskom jeziku pripada grecizmima: афедронъ, враџионъ, дигафрагма, метафрена,

СТОМАХЪ, СПИНА; te turcizmima: ДЕРЪТЪ, МАРАСЪ, КЕДЕРЪ, САКАТЪ, МЕХЛЕМЪ itd.

Prema Makarijoskoj, kod rasvjetljavanja konkretne i simbolične semantičke upotrebe određenih leksema neophodno je korištenje biblijskih izvora, a najvažnija je kršćanska antropološka teza da je čovjek sastavljen od duše i tijela, odnosno da ima dvojnu prirodu: nebesku i zemaljsku. Stoga su temeljni leksemi s kojima započinje izlaganje leksičke građe: ДУША i ОУМЪ. Određivanje značenja u starim je tekstovima iznimno složeno. To se odnosi i na staroslavenski, odnosno na starocrkvenoslavenski, a pri tome je iznimno važan kontekst, kao i sve dijakronijske i sinkronijske paralele iz drugih jezika.³ Autorica se u toj iznimno složenoj problematici služi sljedećom metodologijom: u obradi pojedinoga leksema polazi od definiranja značenja leksema prema biblijskomu izvoru, npr. »душата е нематеријален, невидлив, бесмртен животен елемент, што се разделува од телото во моментот на смртта« (19). Zatim se navode potvrde iz najstarijih spomenika uz tumačenje značenja, grčke paralele, složenice s identičnom osnovom, kao i karakteristični frazemi, a na koncu i biblijski citati s nazivima za bolesti, npr. duše – koje se u *Bibliji* često navode kao predznak za bolesti tijela (21). Osim toga, u obzir se uzimaju kulturološki konteksti u kojima su nastajali srednjovjekovni makedonski tekstovi, ponajprije utjecaj kršćanstva u stvaranju semantike anatomskoga leksika. L. Makarijoska bilježi i razne specifične nazive, razvoj njihova sekundarnoga značenja (npr. ХУДЪ ОУМОМЪ значи slabouman), kao i neke zanimljive frazeme. U makedonskim crkvenoslavenskim tekstovima nailazimo na slikovite usporedbe koje autorica često citira, npr. usporedbu novozasađenoga stabla i ljudskoga uma u parenezisu: ОУПОД(О)БИЛ СА ЮС(ТЬ) ВЛ(А)Д(И)КО УМЪ Н(А)ШЪ НЕМОЩНИИ НОВОНАСАЖДЕННОМЪ ДРЪВУ ПОНЕЖЕ ТРЪВУЕТЪ ВЪСЕГДА НАПОЕНА ВОДНАГО ТАКО И ОУМЪ Н(А)ШЪ НЕМОЩНИИ БЕЗ ПРЪСТАНА ТРЪВУЕТЪ ТВОЖ ВЛ(А)Г(О)Д(А)ТИ 185r3 Les (21).

Slijedi analiza anatomskoga leksika u makedonskim crkvenoslavenskim tekstovima koji se uspoređuje sa stanjem u suvremenom makedonskom jeziku i dijalektima. Ta se skupina leksema može podijeliti u nekoliko kategorija: dijelovi glave, dijelovi vrata, dijelovi trupa, dijelovi ekstremiteta i opći dijelovi tijela: ГЛАВА, ЧЕЛО, ВЛАСЪ, ЛАНИТА, БОУЗА, КРЪСТЪ, ВОДОПУСТЪ, СТЕГНО, СТОПА, ПЛЪТЪ, ТРОУПНЕ itd. Navodeći leksičku građu za pojedine segmente,

³ R. MARTI, Problemi na značenieto na slavjanskata leksika ot Kirilo-Metodievsko vreme, *Paleobulgarica/Starobulgaristika XVIII* (4), 1994, 23–39.

npr. dijelove glave, autorica ističe da je u staroslavenskim tekstovima opis tjelesne konfiguracije u skladu s kršćanskim poimanjem, pa tako nije slučajno da se ГЛАВА označava i kao ВРЪХЪ (24). Nadalje se prati razvoj značenja određenoga leksema u povijesnoj perspektivi, npr. za leksem ГЛАВА izdiferenciralo se i značenje “suština, glavno pitanje”, grč. κεφάλαιον (25), kao i “glava knjige” (“poglavlje”), dok ГЛАВА i ГЛАВИЦА znači i “glavica povrća” (luka, češnjaka itd.). U tekstovima je posvjedočen i pridjev ВЪЗГЛАВЪНЪ u značenju “bezglavan”, ali i “heretik”, odnosno pripadnik neke sekte koji je bez svoje “glave” (patrijarha) “obezglavljen”.

Na temelju bogate građe autorica zaključuje da je najveći dio rječničkog fonda iz područja anatomskoga leksika u makedonskom crkvenoslavenskom jeziku naslijeđen iz zajedničkoga prajezika, odnosno da ima općeslavensko i praslavensko porijeklo; manji dio pripada grecizmima, a još manji turcizmima (91). Raščlamba nazivlja za čovječje tijelo pokazala je da su ti leksemi nastajali prefiksacijom, sufiksacijom i prefiksarno-sufiksalmom tvorbom; potvrđena je također bogata sinonimija, kao i mnogobrojni frazeologizmi. U usporedbi crkvenoslavenskih naziva s nazivima u suvremenim makedonskim govorima i dijalektima uočeno je proširivanje značenja za određene lekseme, kao i razvoj metaforičnoga značenja kao rezultata narodnoga stvaralačkoga nadahnuća (93).

Nakon što je potanko rasvijetlila nazivlje u sustavu anatomskoga leksika, autorica je stvorila podlogu za drugi dio ove opsežne monografije koji je posvećen leksiku iz područja povijesti medicine: *Кон лексиката од областа на историјата на медицината* (95–363), a sadrži četiri potpoglavlja: *Магиски постапки* (100–136), *Фитотерапија, лековити билки* (136–188), *Болести, Телесни и душевни болести* (188–292) i *Лекување* (292–363).

U uvodu ovog poglavlja izložena su temeljna obilježja srednjovjekovne medicine koja se zasniva na učenju o vječnom dualizmu, borbi između dobra i zla, a najproširenije tumačenje bolesti bilo je da su one proizvodi djelovanja zlih sila. Pojava bolesti treba u čovjeku proizvesti svijest o grijehu, kao što se ističe u psalmima. Značajan je poticaj za razvoj narodne medicine bilo širenje kršćanstva koje je imalo pozitivan utjecaj jer je propovijedalo dobrotu i milosrđe jednih prema drugima, odnosno brigu za bolesne, stare i nemoćne. Utvrđeno je da u pučkoj medicini kod većine južnoslavenskih

naroda, pa i šire na balkanskom području, u poimanju bolesti, kao i u načinima liječenja i terminologiji postoje velike sličnosti – što se temelji na zajedničkim iskustvima, sličnom socijalno-ekonomskom razvoju i međusobnim kontaktima.

U potpoglavlju *Магиски постапки* autorica svoje izlaganje započinje s nekoliko osnovnih podataka, počevši od činjenice da u starini ljudi nisu poznavali pravu narav bolesti, te su svoj odnos prema bolestima gradili na iracionalnoj osnovi i na iracionalnoj metodi liječenja, na magijskim postupcima i sredstvima, na mističnim riječima i formulama. Tajanstvena su magijska djelovanja u to doba bila jedini način u borbi protiv raznih nepogoda. Vjerovanje u magiju i magijske učinke bilo je prošireno kod svih naroda, a kod slavenskih se spominje već od 10. stoljeća. Slijedi raščlamba nekoliko leksema iz makedonskih crkvenoslavenskih tekstova vezanih uz magiju, npr.: *ВЛЪХВОВАНИЕ, ВЛЪШВЕНИЕ, ВЛЪШЬВЪСТВО, ЧАРОВАНИЕ ...* koji su najvećim dijelom potvrđeni i u hrvatskoglagoljskim tekstovima pisanim crkvenoslavenskim jezikom. U ovom je potpoglavlju objavljeno niz zanimljivih informacija o magijskim postupcima, odnosno leksemima po kojima o njima doznajemo, među kojima izdvajam: *Баење* (105–109), *Гатање* (109–110), *Урочување* (110–112), *Магиска моќ на огнот* (123), *Магиски предмети* (123), *Свети води* (131–134), *Свето масло* (134–135), *Света места* (135–136), *Свети дрвја* (136) itd.

Sljedeće je potpoglavlje *Фитотерапија, лековити билки* posvećeno liječenju biljem – tzv. iskustvenoj medicini narodnih ljekara i travara, odnosno uporabi elemenata flore, tj. vegetabilnih lijekova – za koje se drži da je staro koliko i čovječanstvo. Napominjući da makedonsko podneblje ima iznimno povoljne uvjete za ljekovito bilje, pa tako i njegovo nazivlje, autorica ovdje navodi brojne lekseme iz crkvenoslavenskih tekstova makedonske redakcije, kao što su npr.: *ЗЕЛИЕ, ВЪЛИЕ, АЛОЕ, СТАКЪТЪ, АНАСОНЪ, СЕЛИНЪ, АНГЕЛИКА, КАЛОФЕРЪ, ВОСИЛЕКЪ, МАТЪЧИНА, ПЕЛИНЪ, СЛЪЗЪ* itd. Kod nekih je ljekovitih trava posebno bogata sinonimija, što govori o njihovoj popularnosti u narodnoj medicini; npr. za *metvicu* su potvrđeni sljedeći sinonimi: *ВОНЪЛИЦА, МАТА, МЕТВИЦА, МЕНТА, НАНЕ, ЖОЖЕНЪ* i grecizam *ИДИОЗМО*. Posebna je vrijednost ovoga poglavlja u tome što ovdje možemo pronaći ne samo različite nazive kako u makedonskom crkvenoslavenskom, tako i u narodnom jeziku, nego i nazive i opise ljekovitih svojstava pojedinih biljaka. Ljekovite

su biljke podijeljene u nekoliko podvrsta: *Градинарски растенија* (152–159), *Овошни растенија* (159–164), *Житни растенија* (164), *Цвекиња* (164–167), *Растенија со ниско и повисоко стебло, грмушки, помали дрвја* (167–173) itd. Na kraju ovog potpoglavlja obrađeni su i lijekovi životinjskoga porijekla te minerali, metali, nemetali i kemijski spojevi (176–188).

Треће је потпоглавље под насловом *Болести* (188–292) посвећено мakedонској средњовјековној медицинској терминологији повезаној с тјелесним и душевним болестима – што је опет у веzi с народним шваћанјима болести и начинима lijeчења. Nаведен је велик број синонима потврђених у проученим текстовима, почевши од оних најстаријих, нпр. синонимâ за *bolest*: *болѣзнь, болѣние, болестъ, недѣгъ, врьдънь* itd. У складу са својом методологијом ауторика наводи и низ термина потврђених у мakedонским дијалектима: уз најраспроstrанјенији назив *болест* нпр., сусреће се и низ синонима као што су *бола/боља, болка, болишка, болика, болноштија, рема, редња, неможачка, болиштина* itd. Pregled средњовјековнога називља подijeljen је у неколико групина: конкретне болести; кожно болести; болести костiju и мишића; болести крвних жила; главоболја и болести главе; болести устiju и зубâ; очне болести; болести уха, носа и грла; болести дишних органа; повишена тјелесна температура; болести дишних путева; болести трбуха; бубрежне болести; болести сполних органа; болести попраћене крварењем (код жена); заразне болести; смртоносне болести, епидемије и слично; ране и повреде коже; повреде и ране од оруђја; убоди инсеката и угризи животиња; те проблеми с говором, слухом и видом. Посебна је позорност посвећена и лексикуму који се односи на: душевне болести; те на симптоме и на знакове болести.

Четврто потпоглавље *Лекување* (292–364) обухваћа називље које се односи на lijeчење, а чини значајан дио средњовјековнога лексиџкога фонда из подручја медицине, нпр.: *врачевати, исцѣлевати, лѣковати, цѣлити, врачевание, врачевѣство, исцѣление* itd. Сабрани је лексиџки материјал подijeljen на више групина називља и то за: исцјелитеље и лјекаре; лјекове и лјekarства (njihove облике, састојке и дозирање); болнице; банјско lijeчење; медицинске инструменте; посуде за припрему и чување лјекова; мјере (količinâ и односâ састојака); медицинске зборнике и лјekarуше. Особита је позорност посвећена нарочито незаобилазному лексиџкому богатству које обухваћа: лјековиту исцјелитељску моћ Бога и светача; лјековите воде; свете моћи; чу-

dotvorne ikone; darivanje svetaca i manastira, manastirske priloge za zdravlje; te zavjetovanje. Na kraju se navode i leksičke skupine koje se odnose i na: higijenu; ishranu i zdravlje; umjerenost u ishrani; post i zdravlje; te zdravlje.

U zaključnome poglavlju *Заклучокот* (365–374) autorica konstatira da je najveći dio proučenoga leksičkoga fonda slavenskoga porijekla, uz neke grecizme i turcizme, te ukazuje na bogatu sinonimiju i tvorbenu varijantnost. Na koncu je dodan popis izvora (375–376) i popis kratica upotrijebljenih rječnika i enciklopedija (377–378). Uz priloženu obimnu literaturu (379–394) posebno je vrijedan indeks (395–414) od oko 1700 potvrđenih leksema koji se odnose na medicinsku terminologiju. Na kraju knjige dodan je i *Прилог* (415–426) – 11 likovnih prizora ovjekovječenih na freskama i ikonama od 12. do 19. st. iz makedonskih crkava i manastira, na kojima su prikazane zanimljive scene čudotvornih Kristovih i arhandeoskih iscjeljenja te izlječenja Sv. Nauma, kao i sveci iscjelitelji: Sv. Kuzma i Damjan te Sv. Pantelejmon.

Knjiga Liljane Makarijoske *Лексиката од областа на историјата на медицината* velik je doprinos proučavanju leksika crkvenoslavenskoga jezika makedonske redakcije, vrijedan prilog povijesnoj leksikologiji makedonske medicinske terminologije, a obiluje i mnogim podacima o makedonskom folkloru, kulturi, povijesti, etnologiji, mitologiji itd. Posebice treba istaknuti da je ovaj iznimno bogat leksički materijal objavljen u monografiji koja je, iako obimna, pisana vrlo pregledno. Knjiga je iznimno vrijedna i za makedonsku dijalektologiju, jer autorica iznosi različita značenja nekoga leksema u pojedinim makedonskim govorima (npr. *колeно* u nekim govorima znači i *zglob* – 77).

Monografija Liljane Makarijoske dobro će doći ne samo filozozima, nego i medicinarima: na temelju iscrpne građe, popisa svih potvrđenih leksema u makedonskom crkvenoslavenskome, saznajemo i – koje su bolesti prevladavale u srednjemu vijeku, što se poglavito odnosi na bolesti probavnoga sustava koje su bile jako česte u to doba. Srednjovjekovni tekstovi, posebice ljekaruše, imaju veliko značenje za povijest medicine, jer donose spoznaje o načinima liječenja, recepte i savjete za liječenje ljekovitim biljem. Osim toga, treba dodati, da veliki broj naziva ukazuje i na evoluciju narodne medicine i medicinskoga iskustva skupljanoga kroz vjekove.

Ova knjiga ima veliku vrijednost i po autoričinoj već ustaljenoj metodi istraživanja: kod određivanja značenja pojedinih leksičkih kategorija ona često poseže za podacima iz *Biblije*, etnografije, mitologije, folkloru i narodnoga stvaralaštva, te ih stavlja ne samo u slavenski i balkanski, već i širi kontekst. Premda je najviše zanimaju leksičke jedinice, podrobnije – historijska leksikologija i leksikografija, kao i makedonska dijalektologija – njezino je istraživanje neminovno multidisciplinarno: neraskidivo je povezano napose s kršćanskom religijom, ali i s mitologijom, folklorom i narodnim stvaralaštvom, o čemu u pojedinim razradbama leksičkih primjera svjedoče precizno predočeni podatci iz tih područja.

MARINKA ŠIMIĆ

Što su *ufani prijatelji* dobili objavom »krajšničkih pisama« u Sarajevu?

Bosanska ćirilična pisma. Bosnian Cyrillic letters. Izbor / Selected by Lejla NAKAŠ. Sarajevo: Međunarodni Forum Bosne. Forum Bosnae 53–54, 2011., 386 str.

Prošle je godine bosanskohercegovačka filologinja Lejla Nakaš, profesora staroslavenskoga jezika i historije literarnoga jezika na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, objavila zbirku *Bosanska ćirilična pisma. Bosnian Cyrillic letters*. Gotovo sva pisma – od ukupno 120 – iz hrvatskih su publikacija i arhiva, većinom iz Arhiva HAZU u Zagrebu i Državnoga arhiva u Dubrovniku.¹ Samo su tri pisma iz Zemaljskoga muzeja u Sarajevu, jedno je iz Fojnice, a dva su iz Državnoga arhiva u Veneciji. Neka su već objavljena u radovima Šime Ljubića, Franje Račkog, Riste Kovačića, Ćire Truhelke, Lajosa Thallóczyja, Rudolfa Strohala, Gregora Čremošnika, Vladimira Mošina, Milana Radeke, Seida M. Traljčića i Benedikte Zelić-Bučan. U naj-

¹ Samo u Državnom arhivu u Dubrovniku nalazi se više od 800 ćiriličnih pisama iz ranoga novoga vijeka. Porazna je činjenica da im se u hrvatskoj historiografiji ne pridaje nikakva važnost i da su zbog toga prepuštena objavljivanju i interpretiranju u susjednim nam zemljama. U Dubrovniku je stoljećima djelovala komunalna (državna) i poslovna kancelarija na narodnom jeziku i ćirilici za odnose s južnoslavenskim svijetom na Balkanu (najprije s Humom, Bosnom, Zetom, Srbijom i Bugarskom, a poslije s Osmanskim Carstvom).